

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРОЕКТІВ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ НА ПРЕДМЕТ ВИЗНАЧЕННЯ У НИХ СУТНОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК 342.95 + 351.74 (477)

С целью уточнения сущности контроля в государственном управлении, характеризуется действующее законодательство и проекты законодательных актов, формулируются предложения относительно внесения изменений и дополнений к нормативно-правовым актам по исследуемым вопросам.

Контроль є основним та найбільш дієвим способом забезпечення дисципліни та законності в державному управлінні, про що неодноразово наголошувалося у навчальній та науковій літературі [1, с. 240; 2, с. 134; 3, с. 98; 4, с. 57; 5, с. 15; 6, с. 287; 7, с. 204]. Проте, незважаючи на його досить поширене використання у назві та тексті законодавчих та підзаконних актів (до речі, слово «контроль» використовується у назві більше однієї тисячі нормативно-правових актів та у тексті кожного третього правового акту), сутність, значення та особливості контролю як одного із найпоширеніших способів забезпечення дисципліни та законності в державному управлінні нез'ясовані й понині. Такий висновок, насамперед, підтверджується отождошенням у законодавстві контролю з іншим способом забезпечення дисципліни та законності – наглядом, визначенням різних за видами та об'ємом контрольних чи наглядових повноважень суб'єктів державного управління. Досить часто державні органи, в назві яких є слово «контроль», наділяються лише наглядовими повноваженнями, і навпаки, у назві яких є слово «нагляд» – уповноважені здійснювати контрольні повно-

важення. Чинне законодавство не містить визначення понять «контроль», «державний контроль», «контроль в державному управлінні», а головне – перелік системи органів контролю чи нагляду, координаційного органу поміж них тощо.

Метою цієї статті є удосконалення сутності контролю в державному управлінні, у зв'язку з чим необхідною є характеристика чинного законодавства та проектів законодавчих актів, в яких використовується категорія «контроль».

Як було зазначено вище, таких правових актів більше тисячі, відповідно, проаналізувати усі із них в межах однієї статті неможливо. У зв'язку з цим, охарактеризуємо ті з них, в яких визначається поняття того чи іншого виду контролю. Так, в Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» державний нагляд (контроль) визначено як діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема, належної якості продукції, робіт та послуг, прийняттого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища [8].

На нашу думку, деякі положення вищевказаного визначення є нелогічними та

такими, що не відповідають його назві. Сказане, насамперед, стосується того, що незважаючи на те, що йдеться про державний нагляд (контроль), серед його суб'єктів називаються органи місцевого самоврядування, які є суб'єктами так званого «самоврядного контролю». Крім того, обмеженою є і сама система суб'єктів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, оскільки йдеться лише про центральні органи виконавчої влади. Не можемо також погодитись із ототожненням нагляду та контролю, які у тексті цього законодавчого акту подаються як синоніми.

В Законі України «Про акціонерні товариства» контроль визначено як «вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу на господарську діяльність суб'єкта господарювання, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування та прийняття рішення органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання [9].

Погоджуючись з тим, що будь-який контроль надає змогу здійснювати «вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу» на професійну діяльність підконтрольного об'єкта, вважаємо, що лише таке розуміння сутності контролю є обмеженим та таким, що не дає можливість відокремити його від інших подібних за змістом термінів.

В Законі України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» система внутрішньо-фірмового експортного контролю визначена як «комплекс заходів організаційного, правового, інформаційного та іншого характеру, що виконується суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів з метою дотримання ним та підпорядкованими йому структурними підрозділами вимог законодавства в галузі експортного контролю» [10].

На нашу думку, таке визначення є досить загальним та не містить спеціальних ознак (рис), які свідчили б про специфіку контролю взагалі та внутрішньо-фірмового експортного контролю зокрема.

Визначення контролю через сукупність певних заходів характерне і для Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», де під таким розуміється «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни [11].

Досить вдалим є наголос законодавця на тому, що основним завданням такого контролю є «сприяння ефективній діяльності і виконанню покладених функцій на Воєнну організацію і правоохоронні органи держави», що відображає його позитивний аспект. Проте у цьому законі, як і у більшості інших нормативно-правових актів, помилковим є визначення того, що вимоги дисципліни та законності визначаються лише у «Конституції та законах України».

В Законі України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» визначено поняття державного фінансового аудиту, перевірки та інспектування [12].

На нашу думку, фінансовий аудит, перевірку та інспектування можна віднести до окремих методів (краще – форм) державного фінансового контролю за умови, якщо законодавець розглядає нагляд як невід'ємну складову контролю, окрему його стадію, призначенням якої є лише виявлення порушення дисципліни та законності, оскільки реагування на такі порушення (відміна акту, притягнення до відповідальності, відсторонення від виконання службових обов'язків) для такої стадії не характерне.

Поняття митного контролю сформульоване у Митному кодексі України, в якому під таким розуміється «сукупність заходів,

що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку» [13].

Погоджуючись з тим, що міжнародні договори України, укладені в установленому законом порядку, є частиною національного законодавства, окреме їх виділення у понятті митного контролю вважаємо зайвим, оскільки вони охоплюються поняттям «закони та інші нормативно-правові акти».

У Постанові Кабінету Міністрів України від 22 травня 2002 р. № 685 «Про здійснення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади внутрішнього фінансового контролю» такий визначено як «діяльність контрольно-ревізійних підрозділів, що спрямована на забезпечення міністерств, інших центральних органів виконавчої влади достовірною інформацією про використання суб'єктами господарювання, які підлягають контролю, фінансових ресурсів, оцінку ефективності їх господарської діяльності, виявлення і запобігання в ній відхиленням, що перешкоджають законному та ефективному використанню майна і коштів, розширеному відтворенню виробництва» [14].

Визначення внутрішнього фінансового контролю є подібним до визначень, які містяться в Законі України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні». Проте його цінність полягає у тому, що у ньому зроблено наголос не лише на «виявленні відхилень», а й на їх запобігання, що допускає припинення протиправних дій, притягнення винного до відповідальності, відміну акта управління, відсторонення його від виконання службових обов'язків тощо.

Низка цінних для уточнення методології контролю визначень міститься у Законі України «Про прикордонний контроль». Зокрема, прикордонний контроль у ньому визначено як «державний контроль, що здійснюється Державною прикордонною службою України, який включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих на вста-

новлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів». Метою такого контролю є протидія незаконному переміщенню через державний кордон.

Контрольні органи і служби у цьому законі визначені як «державні органи і служби, що здійснюють санітарний, ветеринарний, фітосанітарний, радіологічний, екологічний контроль, контроль за вивезенням з території України культурних цінностей, інші передбачені законом види державного контролю при перетинанні державного кордону» [15].

В Концепції адміністративної реформи в Україні міститься визначення підконтрольності органів виконавчої влади, під якою розуміється певний стан (режим) організаційних відносин між органами виконавчої влади, за якого один орган має право перевіряти діяльність іншого, включаючи право скасовувати чи зупиняти дію його актів, а той зобов'язаний надавати необхідні можливості для таких перевірок і звітувати про свою діяльність [16].

У цілому погоджуючись з таким розумінням підконтрольності органів виконавчої влади, вважаємо, що одним лише правом скасування чи зупинення актів підконтрольного об'єкта повноваження суб'єкта контролю не вичерпуються. Він може притягти до відповідальності правопорушника, відсторонити його від виконання обов'язків тощо.

Значна кількість законодавчих та підзаконних актів, у назві яких використовується термін «контроль», не містять визначення його понять. Сказане, наприклад, стосується Законів України «Про антидопінговий контроль у спорті» [17], «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [18] та багатьох інших.

Визначення понять окремих видів контролю пропонують автори деяких проектів законодавчих актів, розроблених з метою удосконалення правового регулювання контролю в державі. Так, в Проекті Закону України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» валютний контроль визначено як «систему заходів, спрямованих на забезпечення дотримання

резидентами та нерезидентами валютного законодавства України» [19].

На нашу думку, таке визначення валютного контролю не вказує на його особливі ознаки і, відповідно, відмінність від інших засобів забезпечення законності в державному управлінні.

В Проекті Закону України «Про громадський контроль» під таким розуміється «здійснення правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування положень Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів з метою сприяння їхній ефективній діяльності і виконання покладених на них функцій, захисту прав, свобод, інтересів громадян» [20].

У цілому погоджуючись з таким розумінням громадського контролю, перелічення його заходів (правових, організаційних, інформаційних) вважаємо зайвим, оскільки їх перелік не є вичерпним. Наприклад, до таких заходів варто віднести фінансові, матеріальні, правоохоронні, технічні та багато інших. Крім того, «сприяння ефективній діяльності і виконання покладених на органи державної влади та місцевого самоврядування функцій, захисту прав, свобод, інтересів громадян» є лише одним із напрямів цього виду контролю, оскільки метою будь-якого контролю є і виявлення недоліків в діяльності підконтрольних об'єктів.

В Проекті Закону України «Про основні засади парламентського контролю в Україні» під таким розуміється «функція і напрям діяльності суб'єктів парламентського контролю по його здійсненню» [21].

Погоджуючись з тим, що парламентський контроль, як і будь-який інший, є функцією суб'єкта, що його реалізує, вважаємо, що таке визначення доцільно доповнити метою цього виду контролю, засобами та формами його здійснення, а також об'єктами, на які він спрямований.

В Проекті Закону України «Про експортний контроль» такий визначено як «комплекс заходів, які забезпечують реалізацію встановленого цим Законом, іншими Законами України й нормативними правовими актами порядку здійснення зовніш-

ньоєкономічної діяльності у відношенні товарів, інформації, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, які можуть бути використані при створенні зброї масового ураження, засобів її доставки, інших видів озброєння і військової техніки» [22].

У вищенаведеному визначенні, на відміну від інших, основний акцент зроблено на визначення його об'єктно-предметного складу, одним із яких є порядок здійснення зовнішньоєкономічної діяльності. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що законодавець визначає необхідність в дотриманні (виконанні) не лише матеріальних, а й процедурних норм, передбачених законодавчими та підзаконними актами.

В Проекті Закону України «Про державний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення» такий контроль визначено як «систему заходів, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування з метою забезпечення законності дій учасників бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджетів та звітування про їх виконання» [252].

Вважаємо, якщо мова йде про державний контроль, то визначення серед його суб'єктів органів місцевого самоврядування є недоцільним.

В Проекті Закону України «Про державний (фінансовий) контроль за декларуванням доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та їх витратами» під таким розуміється «функція, у відповідності з якою органи державної податкової служби від імені держави встановлюють правильність нарахування, повноту і своєчасність сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) зазначеними особами» [23].

Більш вдалим вважаємо визначення державного фінансового контролю, яке дається в проекті Закону України «Про державний фінансовий контроль», під яким розуміється «комплекс цілеспрямованих заходів органів, їх підрозділів чи службових осіб, які здійснюють державний фінансовий контроль у межах повноважень, встановлених

законодавством України, з метою упередження, виявлення та припинення фінансових правопорушень на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності, а також забезпечення законності, фінансової дисципліни та ефективності формування і витрачання коштів, у тому числі бюджетних та інших активів у процесі володіння, розпорядження, використання і відчуження державного майна, відшкодування збитків та встановлення міри відповідальності у разі порушення фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства» [24].

В одному із проектів Податкового кодексу України міститься визначення поняття податкового контролю, під яким розуміється «діяльність контрольних органів по встановленню стану виконання вимог чинного податкового законодавства суб'єктами, на яких покладено обов'язок по обчисленню, сплаті, утриманню, перерахуванню податків, зборів (обов'язкових платежів), виявленню відхилень у їх діяльності від законодавчо встановлених вимог, їх припинення й усунення, а також по відновленню порушених прав держави та територіальних громад на своєчасне й повне одержання відповідних сум податків і недопущенню таких порушень у майбутньому» [25].

Погоджуючись з тим, що необхідними напрямами будь-якого контролю є виявлення відхилень, припинення й усунення їх, відновлення порушених прав, вважаємо, що такими також є: притягнення винних осіб до відповідальності; надання допомоги підконтрольному об'єкту, останній з яких найбільш характерний для Державної податкової служби, в структурі якої передбачені спеціальні інформаційно-консультативні підрозділи по роботі з платниками податків (Аналітично-інформаційний відділ, Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення процесів оподаткування, Інформаційно-довідковий департамент державної податкової служби, Департамент масово-роз'яснювальної роботи та звернень громадян) [26].

Кожне із вищенаведених визначень поняття контролю ми піддали аналізу, виявляючи при цьому його позитивні та негативні аспекти. Завершуючи характеристику чин-

ного законодавства та проектів законодавчих актів, в яких використовується термін (категорія) «контроль», вважаємо доцільним навести декілька узагальнюючих висновків:

1. Чинне законодавство та проекти законодавчих актів не містять загального визначення поняття «контроль» та «контроль в державному управлінні». Натомість, у них надається низка визначень окремих видів контролю: митного, фінансового, бюджетного, податкового, парламентського, громадського та багатьох інших.

2. Як правило, окремі види контролю визначаються як сукупність заходів або як окрема функція суб'єкта, що його здійснює, з чим варто погодитись. Проте перелік таких заходів є недосконалим і, на нашу думку, зайвим, оскільки визначити усі із них в одному визначенні неможливо.

3. Визначення окремих видів контролю у чинному законодавстві та під час законопроектної роботи надало змогу до їх загальних недоліків віднести такі: ототожнення контролю і нагляду; недосконалість під час визначення суб'єктного складу окремих видів контролю, насамперед, державного, оскільки такими називаються органи місцевого самоврядування; невизначення серед суб'єктів державного контролю Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів, міністерств та відомств, місцевих державних адміністрацій, органів суду, які беззаперечно є суб'єктами державного контролю; загальний характер їх визначень, у зв'язку з чим вони не містять спеціальних ознак (рис), які свідчили б про специфіку того чи іншого виду контролю; твердження того, що вимоги дисципліни та законності визначаються лише у «Конституції та законах України»; усічений характер повноважень контролюючих суб'єктів. Варто погодитись з О.А. Сергейчуком, який зазначає: «Маємо низку нормативно-правових актів, що регулюють державний контроль в тих чи інших галузях, встановлюють контрольні повноваження конкретних органів виконавчої влади (це закони України, акти президента та уряду), які подекуди не узгоджуються між собою, містять різні переліки принципів державного контролю... подібна ситуація не лише не сприяє вдосконаленню

системи державного контролю в сфері виконавчої влади, а й взагалі гальмує процес реформування системи виконавчої влади в Україні» [27, с. 132].

4. Ми погоджуємося з думкою розробників проекту Концепції реформи адміністративного права України про те, що регламентація державного контролю у сфері виконавчої влади не дає можливості ретельно впорядкувати понятійно-термінологічну характеристику змісту контрольної діяльності, визначити основні принципи контролю, завдання, види, форми та методи його здійснення. Тому найповніше це могло б бути вирішено в узагальнюючому законодавчому акті про державний контроль (орієнтовна назва «Про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб»).

Література

1. Гарашук В. М. Законність у сфері державного управління / В. М. Гарашук // Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 237–247.

2. Чайко В. С. Контроль та нагляд як способи забезпечення законності в державному управлінні та діяльності органів внутрішніх справ України / В. С. Чайко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2008. – № 4. – С. 134–144.

3. Лученко Д. В. Місце контролю в системі адміністративно-правових форм діяльності / Д. В. Лученко // Проблеми законності. – 2006. – Вип. 82. – С. 97–103.

4. Кінащук Л. Організація та правове забезпечення контролю як функції управління / Л. Кінащук // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 57–59.

5. Борець Л. В. Контроль в системі державного управління / Л. В. Борець // Право і безпека. – 2006. – Т. 5. – № 1. – С. 14–17.

6. Троханенко І. І. Сутність і призначення державного контролю у демократичному суспільстві / І. І. Троханенко // Держава і право. – 2009. – № 43. – С. 286–290.

7. Клочков В. Система органів державного нагляду та контролю / В. Клочков // Право України. – 2010. – № 2. – С. 204–207.

8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України : від 05.04.2007 р., № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

9. Про акціонерні товариства : Закон України : від 17.09.2008 р., № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.

10. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України : від 20.02.2003 р., № 549-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 23. – Ст. 148.

11. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України : від 19.06.2003 р., № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

12. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : Закон України : від 26.01.1993 р., № 2939-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 110.

13. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.

14. Про здійснення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади внутрішнього фінансового контролю : Постанова Кабінету Міністрів України : від 22.05.2002 р., № 685 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 21. – Ст. 1047.

15. Про прикордонний контроль : Закон України : від 05.11.2009 р., № 1710-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.

16. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України : від 22.07.1998 р., № 810/98 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Стор. 32.

17. Про антидопінговий контроль у спорті : Закон України : від 05.04.2001 р., № 2353-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 112.

18. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України : від 19.06.2003 р., № 963-IV // Ві-

АНОТАЦІЯ

З метою з'ясування сутності контролю в державному управлінні, характеризується чинне законодавство та проекти законодавчих актів, формулюються пропозиції щодо внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів з досліджуваних питань.

SUMMARY

With the purpose of clarification of control essence in state administration, a current legislation and projects of legislative acts are characterized, formulated suggestion in relation to making alteration and adding to the normatively-legal acts on investigated questions.

домості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.

19. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Проект Закону / внесений народним депутатом України С. М. Аржевітиним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

20. Про громадський контроль : Проект Закону / внесений народними депутатами України А. В. Раханським, І. Ф. Шаровим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

21. Про основні засади парламентського контролю в Україні : Проект Закону / внесений народним депутатом України С. В. Ківаловим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

22. Про експортний контроль : Проект Закону / внесений народним депутатом України А. Л. Деркачем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

23. Про державний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення :

Проект Закону / внесений народним депутатом України С. В. Ківаловим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

24. Про державний (фінансовий) контроль за декларуванням доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та їх витратами : Проект Закону / внесений народним депутатом України В. В. Медведчуком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

25. Про державний фінансовий контроль : Проект Закону / внесений народним депутатом України В. І. Коновалюком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2.

26. Перелік структурних підрозділів ДПА України та самостійних підрозділів з правами юридичної особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=47117&cat_id=46608.

27. Сергейчук О. А. Державний контроль і забезпечення законності в функціонуванні системи органів виконавчої влади в Україні / О. А. Сергейчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 4. – С. 125–133.